

«МИ СКЛАЛИСЯ РОЗУМОВО І МОРАЛЬНО... У ВСІХ ПОМИСЛАХ ПРО БЛАГО НАРОДУ»

**П. Чубинський та П. Житецький — організатори
перших етнографічних експедицій
(до 175-річчя з дня Павла Чубинського)**

Біографія кожної людини представляє нам не просто потік подій життя окремої особистості, а ще й дає уявлення про загальний контекст історичного розвитку суспільства і діяльність в ньому людини. Починаючи з середини XIX ст., відбулися суттєві зміни в соціокультурному просторі України. Вони зумовлені зростанням національної свідомості представників інтелектуальної еліти, які усвідомлювали, що без національної мови, культури народ не має майбутнього.

Історіографія життя і діяльності П. Чубинського та П. Житецького представлена роботами таких дослідників, як Волков Ф [2], Дорошенко Д [4], Корній Л [7], Плачинда В [9], Побірченко Н [10], Петрук Н [11], Пчілка О [12].

Для українців, як і інших слов'янських народів (чехів, поляків, словаків, сербів), які не мали державності, першим етапом визвольної боротьби стало національно-культурне відродження.

Важливою ознакою якого стала поява національно-культурницьких напівтаємних організацій, зокрема Київської Громади, заснованої на межі 1850—60-х рр., що стала своєрідним центром національно-культурного життя, об'єднавши письменників, істориків, етнографів [1, с. 143]. Одними із засновників і організаторів створення Київської громади були педагог, етнограф Павло Житецький та етнограф Павло Чубинський.

Появі Громади і формуванню її ідейних засад сприяла загальна атмосфера політичного життя в Україні початку 1860-х років. «Ми склалися розумово і морально під враженням селянської реформи, яка служила для нас точкою опори у всіх помислах про благо народу», — згадуватиме пізніше П. Г. Житецький [6, с. 112].

Підхопивши ідеї романтизму, європейської пере-

дової думки, громадівці вірили у «великі сили» народу. «Ми отримали од старшого покоління романтичний погляд на народ і народність, — зазначав громадівець-народник П. Житецький. — Ми поклонялися народу як животворящій стихії. Нам почувалось, що перше проміння свободи освітить нам народну душу з такої сторони, з якої ми не бачили її, що вийдуть із самого народу великі сили, котрі стануть рядом з нами для великої праці на українській ниві» [6, с. 124].

Громадівці розуміли, що необхідно підвищувати освітньо-культурний рівень широких мас українського народу, відстоюючи його власні потреби та інтереси. «Ми добре вже знали, що однієї свободи вже мало — без науки, без європейської освіти. Знали ми й те, що націоналізм в його чистому виді навіртає духовний настрій чоловіка до консервативної доктрини. В питаннях національних ми не йшли дальше тої границі, котра визначається потребою самооборони. Дуже гидкий нам був як польський, так і московський націоналізм з інстинктами державного насильства» [7, с. 178].

У діяльності «Київської Громади» яскраво виявився народницько-національний напрям. Народництво в Україні, як зазначає історик Д. Дорошенко, набуло яскравого національного відтінку: «Для українських народників простий народ був носієм не тільки високих моральних прикмет, яких, мовляв, уже давно бракує освіченим класам, але також і єдиним представником української національності, — в протилежність зросійшеному панству. Тому для українських народників наближення до народу, до його мови, до його поезії було разом і поворотом до своєї національності» [5, с. 518].

Члени Київської Громади ставили перед собою одним із своїх головних завдань проведення етнографічних досліджень. «Велись вони з тою метою, щоб навчитися від самого народу думати, говорити і жити по-на-

родному, а потім того, щоб виробити метод народної освіти на підставі народного світогляду» [7, с. 179], — писав згодом П.Житецький.

Цікавило молодих етнографів все, що було пов'язано з народною творчістю: легенди, прислів'я, приказки, повір'я, пісні, різноманітні прикмети, особливості місцевих говірок та діалектів. В. Плачинда зауважує: «Убравшись у селянській одяг, накинувши на плечі темно-синій жупан, на голову вклавши смушкову шапку та підправивши свої «статечні» вуса, П. Житецький зі своїми друзями відправлявся в мандрівку, які відбувалися здебільшого на Київщині та Полтавщині, часом на Чернігівщині» [10, с. 70].

Після закінчення університету 1864 р. П.Житецький з своїм товаришем М. Лисенком поїхали на Полтавщину, до його рідні, щоб записати народні пісні. З цього приводу Олена Пчілка зазначала: «Приїхали вони до родичів Житецького, а від них ходили на вулицю, де збиралися хори селянської молоді. Обидва гості, в козацькому вбранні, з мужицькою мовою на устах, звертали на себе велику увагу; се здавалося чудним, непевним. Отже, їх перше цуралися, боялися якихсь лихих «паничівських жартів» <...> Але незабаром побачили, що в цих паничів справді нема нічого пустого на думці, що вони дійсно цікавляться таки піснями; тоді й дівчата й хлопці омовче співали їм. В результаті цього були записані тоді дуже гарні сільські пісенні мелодії й зазначено особливості гуртового співу в Полтавщині» [13, с. 52].

Результатом цих подорожей стало видання «Исторические песни малорусского народа с примечаниями В. Антоновича и М. Драгоманова» [8, с. 277].

Не менш важливе значення для вивчення та збереження українського фольклору мала етнографічна діяльність ще одного діяча громадівського руху, П.Чубинського, який почав займатися вивченням життя й побуту українців ще у студентські роки, навчаючись на юридичному факультеті і Петербурзького університету. Відвідуючи щотижневі зібрання, він залучається до участі у діяльності Петербурзької української громади. До цього періоду належать і перші етнографічні публікації Павла Платоновича, які з'являються на шпальтах «Основи», «Киевских губернских ведомостей» і «Черниговского листка».

Повернувшись в Україну, проживаючи у свого товариша в Чернігівській губернії, він продовжує свої дослідження в галузі фольклору та етнографії, звичаєвого права й публікує їхні результати в «Основі». Час від часу П.Чубинський здійснює мандрівки по Переяславщині, безпосередньо спілкується із селянами на найбільш актуальні та болючі для них теми, надає їм юридичні консультації, збирає народознавчі матеріали [9, с. 3].

З 1869 року, Павло Платонович розгорнув активну діяльність з організації експедиції в Західно-Руський край, яка була запланована РГТ ще в 1862 р., але так і не відбулась з ряду причин. П. Чубинський запропо-

нував Товариству розширити географію та предмет вивчення експедиції — зосередити увагу не лише на дослідженні складу населення та різноманітних статистичних даних, але й на вивченні етнографічних та фольклорних матеріалів. За його пропозицією була розширена географія майбутньої експедиції: до раніше запланованого дослідження Південно-Західного краю були приєднані південні райони Гродненської й Мінської губерній, західні — Люблінської й Сідлецької губерній та північно-східна частина Бессарабії.

Ініціативу П.Чубинського було підтримано членами «Старої громади» [4, с.17].

1869 року свою першу подорож П.Чубинський разом з помічником здійснює через Київський і Черкаський повіти, містами і селами Подніпров'я, далі по долині р. Рось Житомирщиною. Відвідавши кілька повітів Поділля, вони попрямували до Бессарабії, звідки через південь Поділля, де обстежили західно-волинські райони, заглибилися в українські поселення Холмщини, а звідти через південні білоруські райони, українське Полісся й повернулись до Києва [3; с. 16].

Взимку 1869—1870 рр. П.Чубинський з молодим хлопцем І.Чередниченком продовжують обстеження Київської, Мінської, Гродненської, Волинської губерній [3, с. 16].

Улітку 1870 р. вони вирушають у третю мандрівку, залучивши до експедиції молодого етнографа В.Кравцова. Маршрут пролягає через села Переяславського і Золотоніського повітів Полтавської губернії; Черкаський, Чигиринський, Звенигородський і Уманський повіти Київської губернії; Гайсинський, Ольгопільський, Балтський, Ямпільський, Могилівський, Летичівський, Літинський, Вінницький і Брацлавський повіти на Поділлі, а завершили експедицію в Липовецькому, Сквирському, Васильківському повітах Київської губернії. Для залучення до роботи в експедиції якомога більшого числа учасників П.Чубинський сповіщав про свої поїздки в газетях, розсилав програми зі збору етнографічних, фольклорних, статистичних даних. Тому вчений знаходив велику допомогу на місцях. «Маса зібраного матеріалу, а також повідомленого мені, — величезна, завдяки співчуттю, зустрінутому експедицією в краї» [4, с. 18], — писав сам учений у передмові до свого майбутнього видання результатів експедиції. Крім того, до роботи були залучені такі видатні діячі, як О.Кістяківський, М.Лисенко, В. Антонович, І.Новицький, М.Петров, О.Потєбня, М.Костомаров, В.Симиренко.

Під час експедиції Чубинський записав майже чотири тисячі обрядових пісень, триста казок, у шістдесяти місцевостях зафіксував і опрацював говірки, звичаї, повір'я, прикмети [8, с. 276]. З книг волосних та земських судів, староств та управ він вибрав тисячі справ, випадків та ухвал, які б виявляли

характерні типи взаємовідносин між людьми, виявляли залишки стародавніх звичаїв, повір'їв, звичаєвого права. Він скрізь фіксував рід та характер заняття населення, відмінності в обробітку ґрунту, народні прикмети, за якими регламентується сільськогосподарське життя селянина. Особливу увагу вченого привертала головні події людського життя — народження, одруження, проводи в рекрути, смерть людини, і Чубинський на багатьох яскравих прикладах показав велику естетичну наснаженість і гуманістичну значущість обрядових дійств під час цих подій [4, с. 15]. Майже скрізь нотувалися відомості про рівень урожаю, бджолярства, тютюнництва, виноробства, шовківництва тощо [11, с.7].

За словами академіка Олександра Білецького, завдяки експедиції Павла Чубинського і виданню її «Праць» нащадкам залишилися прекрасні перли усної народної творчості, які безслідно зникали з наступом цивілізації, нівелізації національних рис, безвір'я та духовного поневолення. «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край» стали явищем величезної ваги в історії української культури, показавши світові яскраві взірці вияву вроджених якостей духу українців, величну простоту, безпосередність і водночас глибоку емоційність, естетичну наснаженість, силу поетичного чуття, яскравість барв народної поезії та пісні — те головне, що відрізняє український народ серед інших слов'янських народів. Водночас публікація матеріалів експедиції була відчутним ударом по офіційній погодінсько-валуєвській теорії про несамостійність української нації, її мови та культури [2, с. 161].

За сприяння П. Чубинського та П. Житецького було відкрито Південно-Західний відділ Російського Географічного Товариства. Офіційне відкриття відділу відбулося 13 лютого 1873 р. Одним із завдань товариства було видання матеріалів експедиції, здійсненої П.Чубинським у 1869—1870 рр. Велику допомогу в цьому надали П.Гільтебрандт та М.Костомаров. З 1872 до 1879 років було видано 7 томів у 9 книгах під загальною назвою «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные д.чл. П.Чубинским» [12, с. 13].

Географічне товариство на чолі з П. Чубинським відіграло визначну роль у збиранні, дослідженні й популяризації фольклорних, історичних, етнографі-

чних та археологічних пам'яток на території України.

1873 року Імператорське Російське географічне товариство нагородило Чубинського золотою медаллю «за особенную его деятельность и те неусыпные труды, коим русская наука обязана собранием громадного материала для изучения быта, юридических обычаев и народной жизни Юго-Западного края». 1875 року Міжнародний етнографічний конгрес у Парижі також нагороджує його золотою медаллю. 1879 року він отримав найпочеснішу наукову нагороду в Росії — Уваровську премію Петербурзької Академії наук [12, с. 18].

Отже, організація одних із перших етнографічних експедицій П. Чубинським та П. Житецьким зробила значний внесок у дослідження життя і побуту українського народу, показавши яскраві взірці вияву вроджених якостей духу українців, величну простоту, їхню безпосередність і, водночас, глибоку емоційність.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Михайла Драгоманова. — Т. 1: Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870—1895 рр.). — Варшава, 1937. — 289 с.
2. Білецький О. І. Зібрання праць: у 5 т. Т. 3: Теорія літератури / Олександр Білецький. // — К.: Наук. думка, 1966. — 607 с.
3. Волков Ф. П. П. Чубинский. Отрывки из личных воспоминаний / Федор Волков // Украинская жизнь. Отд. оттиск. - 1914. — № 1. — С. 13—16.
4. Волков Ф. П. П. Чубинский. Отрывки из личных воспоминаний / Федор Волков // Украинская жизнь. Отд. оттиск. - 1914. — № 2. — С. 17—18.
5. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Дмитро Дорошенко. // — Львів, 1999. — 518 с.
6. Житецький І. Київська громада за 60-х років / Ігнатій Житецький // — Україна: науковий двохмісячник українознавства. — 1928. — Кн. 1. — С. 91—125.
7. Житецький П. Г. З історії Київської української громади. — Промова Павла Житецького на Шевченківських роковинах / Павло Житецький // Записки наукового товариства імені Т. Г. Шевченка. — 1913. — Т. 116. — кн. 4. — С. 178—180.
8. Чубинський П. Український спектакль в Чернигове / Павло Чубинський П. // журнал «Основа» — 1862. — № 3.
9. Плачинда В. П. Павло Гнатович Житецький / Володимир Плачинда // — К.: Наук. думка, 1987. — 208 с.
10. Побірченко Н. Павло Житецький — український вчений, педагог, громадський діяч / Наталя Побірченко // — К.: Педагогічна думка, 1997. — 36 с.
11. Петрук Н. П. Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства в суспільно-політичному русі України у другій половині XIX ст: автореф. дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01. — / Наталя Петрук // К., 2002. — 17 с.
12. Пчілка О. Микола Лисенко (спогади і думки) / Олена Пчілка // Микола Лисенко у спогадах сучасників: у 2 т. [упоряд., передм. та комент. Р. Я. Пилипчука]. — Т. 1. — К.: Муз. Україна. — 2003. — 72 с.